

Омельченко Н.В. - асистент кафедри соціально економічної географії Херсонського державного університету

Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія "Географічні науки". – Луцьк: СХУ ім. Лесі Українки, 2014. – №11 (288). – С. 85-88.

Соціальний аспект феномену урбанізації

Дана стаття присвячена вивченню феномену урбанізації з точки зору його впливу на людину, її спосіб та умови життя. У статті викладений погляд на негативний та позитивний вплив урбанізації на суспільство.

Ключові слова: урбанізація, спосіб життя, умови життя.

Постановка наукової проблеми та її значення. Урбанізація являє собою глобальний соціально-географічний процес, який зумовлює постійну модернізацію суспільства [8]. Даний феномен можна розглядати з різних точок зору, звертаючи увагу на те, яка саме наука займається безпосереднім дослідженням розвитку міст. Безумовно, для географа перш за все буде велике значення відігравати територіальний аспект даного процесу, його екістика, тобто особливості міського розселення, функції міст та їх значення у процесі соціально-економічного розвитку країн і регіонів. Проте і саме людина впливає на рівень та розвиток процесу урбанізації, тому цілком закономірним є дослідження урбанізації – історичного зростання ролі міст в економічному й культурному житті суспільства – у соціальному вимірі. Після першої промислової революції швидке зростання кількості населення у великих містах західного суспільства відобразилося на характері взаємодії людей та їхньому способі життя. Цей феномен описують як урбанізм – термін, який використав Л.Вірт для зображення відмінних характеристик міського соціального життя [10]. Він казав про те, що глибоке і всебічне опрацювання проблем розвитку міст і формування міських умов і способу життя є необхідною передумовою розуміння деяких найважливіших проблем сьогоденного соціального життя і

може дати одну з найбільш плідних перспектив для розуміння змін, що відбуваються в даний час в людській природі і соціальному порядку. Значні зміни були внесені процесом урбанізації і у розвиток багатьох українських регіонів: цей процес знайшов свій особливий прояв як у регіонах інтенсивного промислового освоєння, де урбанізація носила «агресивний» характер, так і в аграрних регіонах, де вона мала набагато більш повільні темпи.

Аналіз досліджень із цієї проблематики. Проблема впливу урбаністичних чинників на умови, спосіб життя людей знайшла своє місце в роботах класиків зарубіжної соціології та соціальної психології – Ф.Тьоніса, Г.Зіммеля, М.Вебера, Т.Веблена, Л.Вірта, С.Мілграма та ін. [4]. В географії на соціальних аспектах розвитку міст у радянські і пострадянські часи акцентували увагу такі науковці як: О.І. Алексєєв, А.Г. Гольцов, І.В. Гукалова, Г.М. Лаппо, І.М. Маєргойз, Ю.В. Медведков, Є.Н. Перцик, Ю.Я. Пивоваров, Г.П.Підгрушний, С.А.Покляцький, В.В. Покшишевський, М.О. Слука, А.І. Трейвіш, Б.С. Хорєв та ін.

Мета і завдання статті полягають в окресленні основних напрямів дослідження урбанізації в контексті формування способу та умов життя населення, виявленні основних негативних та позитивних аспектів впливу урбанізації на людину.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Урбанізація – це процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства. Як соціально-економічний процес вона проявляється у зростанні міських поселень, концентрації населення в них, особливо у великих містах, у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень [5]. Даний процес сприяє активізації людської діяльності і суспільних відносин. Через це, соціальні наслідки урбанізації масштабні і різноманітні. До них слід віднести, крім іншого, формування у людей нових потреб, і підлаштування під це свого способу життя, зміну і ускладнення соціальної структури суспільства, більш напружений ритм діяльності тощо.

Розгляд міського соціуму як особливого осередку діяльності людства став характерним для соціокультурної парадигми наприкінці 1970-х рр. і, насамперед, для соціологів, коли вивчення процесу урбанізації прийняло зовсім іншу форму, відмінну від простих емпіричних узагальнень. Почали успішно розвиватися дослідження, які спрямовані безпосередньо на усвідомлення урбанізації в контексті суспільного розвитку. Загальною рисою цих досліджень став розгляд феномену урбанізму як способу життя, який відображає організацію суспільства з точки зору комплексу поділу праці і диференціації економічних ролей, коли високий рівень технологізації виробництва, висока соціальна мобільність, взаємозалежність соціальних суб'єктів у здійсненні економічних функцій призводять до знеособлення та індивідуалізації у соціальних відносинах. Це, в свою чергу, накладає відбиток на життєвий простір мешканців великих міст. Географи, в свою чергу, відзначали, що паралельно з цим змінювалось і саме середовище – воно трансформувалось відповідно до нових потреб, ставало більш розвиненим інфраструктурно і технічно, що, з одного боку, сприяло економії часу і розвиткові людей, а з іншого – віддаляло їх від природи.

Таким чином, поряд з кількісним тлумаченням урбанізації, коли в якості об'єкту вивчення обирається еволюція масштабів і форм міського розселення, існує й інше, так зване розширене тлумачення урбанізації як багатогранного соціально-економічного процесу, в результаті якого змінюються не тільки колишні форми розселення, а й соціальна структура, умови середовища, тип соціокультурного розвитку. Міський спосіб життя формує в людини певні інтереси, поведінку, ціннісні орієнтації тощо.

Але мова йде не тільки про міста. Істотні трансформації, яким піддається суспільство під впливом процесу урбанізації, не оминають село і сільське населення. У науковій літературі вже давно існує вираз: «урбанізація села» [1], під яким розуміють процес залучення сільського населення у міський спосіб життя, адаптацію селян до міських стандартів. Проникнення урбаністичної

культури в сільські райони відбувається за різними сферами (векторами) - територіальним, економічним, соціальним, культурним, політичним.

Людина, з тими суспільними функціями (спосіб життя, характер і інтенсивність діяльності, дозвілля, рухливість, орієнтація), які вона виконує, змінюється в міру підвищення рівня розвитку продуктивних сил і в результаті науково-технічного прогресу. Умови формування конкретно міського мешканця складаються по-різному, в залежності від самої людини, а також соціально-економічних особливостей урбанізації, у різних типах поселень, при різному стані природного середовища.

Характер діяльності, нові особливості використання вільного часу, підвищення мобільності населення, зростаюча атрактивність великих центрів, що володіють солідним соціально-інформаційним потенціалом, розвиток професійних і непрофесійних контактів та багато іншого – все це впливає на формування систем розселення у вигляді міських агломерацій, планувальну організацію населених місць, а також є фактором формування людини міста [3].

Найбільш чітко соціальні аспекти урбанізації виділені Ю.Я.Пивоваровим, а саме: 1) концентрація, інтенсифікація, диференціація і різноманітність міських видів діяльності, а в останній час і сільського господарства в приміських зонах великих центрів ряду країн; 2) поширення і поза центрами урбанізаційних ареалів міського способу життя з особливою структурою спілкування, культурою, системою ціннісних орієнтацій; 3) розвиток великих міських агломерацій, урбанізованих районів, зон внаслідок посилення взаємозв'язків у системах розселення; 4) ускладнення форм і систем урбанізованого розселення, перехід від лінійних – до вузлових, смугових форм; 5) збільшення радіусів розселення в межах агломерацій і урбанізованих районів, пов'язаного з місцями прикладання праці, відпочинку та ін., які викликають територіальний ріст міських систем; відповідно відбувається збільшення площ високоурбанізованих територій за рахунок розширення і появи нових вогнищ урбанізації.

Умови життя людини у місті значно відрізняються від умов життя у сільській місцевості. Соціальні умови міста носять більш розвинений характер. Лише давно, у рабовласницькій та феодальній формаціях, село уособлювало в собі територіально-розселенський спосіб виробництва, і місто виступало як поселення, що мало торговельно-ремісничий устрій. Прихід капіталізму зробив це співвідношення зворотнім – разом з індустріалізацією і технізацією життя місто втілює новий спосіб виробництва, а село перетворюється на напівфеодальний чи дрібнотоварний устрій в його межах. Причина у тому, що відмінності між містом і селом, як формами розселення, походять від соціально-економічних відмінностей між ними [9].

Сучасний етап урбанізації, як до речі, і всі попередні, глибоко і різнобічно впливає на життя людини. Взагалі можна казати, що з кожним етапом урбанізації пов'язані суттєві зміни режиму всього процесу суспільного відтворення, включаючи і відтворення населення як у демографічному, так і соціально-професійному відношенні. При цьому деякі соціальні, економічні, демографічні, медико-гігієнічні, містобудівні та інші прояви й наслідки урбанізації мають негативний відтінок [2]. Безумовно, місто дарує можливість жити у більш комфортабельних домівках, в яких побутова оснащеність знаходиться на достатньому рівні. Але на сьогоднішній день багато українських міст не відповідають навіть цьому параметру урбанізованого міста.

В умовах урбанізації найважливішим аспектом змін, що відбуваються в культурі є процес інтеграції в культуру українців елементів загальносвітової індустріально-міської культури. Цей процес відбувається в основному за двома напрямками – як за рахунок модернізації власної культури, так і через сприйняття глобалізаційних культурних елементів.

Урбанізація впливає на людину як позитивно, так і негативно – окремі «протилежні» сторони процесу відображені нами у таблиці 1. Розвиток міського середовища передбачає вдосконалення організації особистого досвіду, транспорту, всієї сфери обслуговування, що змінює структуру позаробочого часу населення і створює сприятливі можливості для змістовного використання

вільного часу. Висока територіальна, соціально-професійна мобільність людей, формування розвинутої здатності до сприйняття нової і різноманітної інформації, адаптивність людини дозволяє більш повно розвивати і реалізовувати її здібності та інтереси. З іншого боку, така «напруженість» життя створює низку соціальних та екологічних проблем.

Таблиця 1. Наслідки впливу урбанізації на людину.

Позитивна сторона	Негативна сторона
- Зростання рівня освіченості (зосередження закладів науки та культури) і розширення можливостей наступного трудового вибору	- Ризик для здоров'я (інфекційні хвороби, ультразвукове випромінювання, стрес, забруднене повітря тощо)
- Забезпечення висококваліфікованої медичної допомоги та інших видів обслуговування	- Поширення девіантної поведінки, соціальних хвороб
- Широкий ринок праці та можливості соціально-професійної мобільності	- Надмірний рівень споживання, високий асортимент продукції при неоднозначній її якості
- Кращі житлові та соціально-побутові умови життя	- Низький рівень соціальної взаємодії населення, який не сприяє громадській згуртованості
- Різноманітність форм проведення дозвілля та відпочинку	- Зростання «вартості» життя, зменшення цінової доступності житла

*Складено автором за матеріалами [7]

Отже, вплив урбанізації на людину є неоднозначним, однак урбанізація проявляється у неоднакових соціально-економічних умовах, країнах з різним рівнем розвитку господарства. Процеси урбанізації у розвинених країнах та тих, що розвиваються, відрізняються не лише кількісними показниками, а й якісними характеристиками самого процесу. Показник частки міського населення у розвинених країнах в останні роки зростає повільно, а для окремих країн цієї групи навіть зменшується. Таке явище, зумовлене існуючою тенденцією до переселення міських жителів у пригороди, за адміністративну межу міста у зв'язку з децентралізацією промисловості та прагненням до більш

екологічно чистих умов проживання. В розвинених країнах тривають процеси субурбанізації – активного розвитку і освоєння приміських зон (спочатку більш заможним населенням, пізніше і населенням з середнім рівнем доходів). Субурбанізаційні тенденції в Україні досі вивчені дуже слабо, до того ж класичний їх прояв часто «маскувався» певними адміністративно-територіальними змінами, внаслідок яких приміські поселення приєднувалися до міста.

Сучасні тенденції урбанізації України у ХХ ст. були зумовлені прискореною індустріалізацією, наслідком чого стало зростання частки міського населення. У 1959 р. у містах України проживало 46 % населення, у 1970 р. – 55 %, у 1981 р. – 63 %, у 1994 р. – 67 %; останніми роками рівень урбанізації складає більше 68% [6]. Проте якщо порівнювати умови і спосіб життя населення навіть міст однієї країни, ми будемо бачити суттєву різницю, адже міста – це населені пункти з різною людністю, які виконують промислові, організаційно-господарські, управлінські, культурні та ін. функції, що, безумовно, відбиваються на самій людині. Але кожне місто характеризується суспільно-географічним положенням і відіграє свою специфічну роль у соціально-економічному просторі країни чи регіону. Якщо, наприклад, для Києва, як столиці, важливою «типовою» ознакою міського способу життя буде освоєння населенням інноваційних форм діяльності в усіх сферах життя, то для будь-яких оточуючих великий обласний центр міст (членів агломерації) основною об'єднуючою ознакою буде повсякденна висока мобільність населення, представлена різноманітними маятниковими міграціями. Отже, специфіка міста сприяє варіаціям міського способу життя і впливає на поведінкові характеристики населення, механізми адаптації населення тощо.

Розглядаючи регіональні особливості урбанізації потрібно відзначити, що багато регіонів України тривалий час «обходили» процеси інтенсивної індустріалізації і урбанізації. Зокрема, Херсонська область, на відміну від індустріальних регіонів Сходу України, досі має більше риси периферійної, більшої мірою аграрної області, ніж урбанізованого регіону. Хоча частка

міського населення становить 61% - це середній показник за регіонами, 11 регіонів України мають менші показники питомої ваги міського населення. Але внаслідок вигідного економіко-географічного положення, розвитком транспортних шляхів, поточних змін геостратегічного значення регіону, саме ця область може відчувати значні зрушення у перебігу та якості урбанізаційних процесів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Опрацювання матеріалу з соціальних проблем урбанізації дозволяє зробити висновок, що соціальний аспект розвитку міст і поширення міських умов та способу життя є досить важливим, адже саме людина є безпосереднім форматором процесу урбанізації. Дослідження даного процесу відповідно до регіональної специфіки і масштабів розвитку різних форм міських поселень з акцентом на сучасних трансформаціях суспільства, позитивних та негативних наслідках впливу урбанізації на людину, дасть змогу всебічно розглянути його сутність, а також значно оптимізувати територіальне управління розвитку міського середовища.

Очевидно, що фаза кількісної зміни показників урбанізації в Україні змінюється фазою стабілізації її офіційного рівня. Проте якісний розвиток міст, поліпшення умов життя в них, нарощування соціокультурного потенціалу, призупинені внаслідок масштабних політичних, економічних, соціальних проблем, мають знайти свого дослідника як на рівні окремих регіонів України, так і на рівні держави у цілому.

Джерела та література:

1. Беленький В., Польский С. Урбанизация села и мобильность населения // Рост городов и система расселения. -М.: Статистика, 1975.- С.45-53.
2. Гладкий О.В. Географія міст. Геоурбаністика: підручник/ Олександр Гладкий, Степан Іщук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : Паливода А. В., 2014. - 299 с.
3. Маергойз И.М. Географическое учение о городах / И.М. Маергойз. – М.: Наука, 1987. – 118 с.
4. Матяш С.В. Человек в городе: социологические очерки/ С.В. Матяш. - К.: Политиздат Украины, 1990. - 223 с.

5. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: Навч. посіб. - К.: Товариство "Знання", КОО, 2000. - 204 с.
6. Посацький Б.С. Основи урбаністики. Ч.І. Урбанізація та територіальне розпланування: Навч. посібн. Вид. друге. Доп. — Львів: Манускрипт, 2002.
7. Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти/І.М. Салій. — К.: Наукова думка, 2005. - 303 с.
8. Сачкова Виктория Александровна. Урбанизация как социальный процесс: философский анализ: автореферат дис. ... кандидата философских наук: 09.00.11 / Сачкова Виктория Александровна.- Москва, 2013.
9. Тарабукін Ю.О. Соціологія міста: Курс лекцій. Ч.1/ Ю.О. Тарабукін; Держ.акад.кер.кадрів культури і мистець. — К., 2004. — 278 с.
10. Wirth L. Urbanism as a way of life // American j. of sociology. — Vol. 44 (July, 1938). — P. 1-24.

Омельченко Н.В. Социальный аспект феномена урбанизации. Данная статья посвящена изучению феномена урбанизации с точки зрения воздействия на человека, его образ и условия жизни. В статье изложен взгляд на негативное и позитивное влияние урбанизации на общество.

Ключевые слова: урбанизация, образ жизни, условия жизни.

Omelchenko N.V. Social aspects of the phenomenon of urbanization. This article is devoted to the study of the phenomenon of urbanization in terms of human exposure, its lifestyles and living conditions. The article presents views on the negative and positive impact of urbanization on society.

Keywords: urbanization, lifestyle, living conditions.

Омельченко Н.В. Соціальний аспект феномену урбанізації/ Н.В. Омельченко// Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія "Географічні науки". — Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2014. — №11 (288). — С. 85-88.